

Доценко В.О.

БОРЬБА КОМПАРТИЙНИХ ОРГАНІВ З ЄВРЕЙСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНИМ РУХОМ у 20–х рр. ХХ ст.

Демократичне суспільство що будується в Україні неможливе без існування громадських організацій. В політичній системі суспільства вони займають одне з ключових місць, взаємодіючи з державними органами влади та політичними партіями. Громадський рух ставить собі за мету задоволення потреб різних соціальних груп, національних меншин. Існування громадського руху дозволяє визначити міру демократичності суспільства. Тому на перехідному етапі нашої історії дуже важливо врахувати досвід попередніх років. Зокрема, періоду раннього тоталітаризму в СРСР, коли зароджувались ідеї одержавлення добровільної ініціативи різних національних груп та меншин. Використання досвіду компартійної системи в боротьбі з проявами інакодумства та непокори влади, дозволить уникати помилок в розбудові громадянського суспільства та правової держави.

В українській історичній літературі, як в минулому, так і сьогодні, присвяченій дослідженню життя нашої держави в 20-ті рр. ХХ ст., практично не висвітлюються питання присвячені боротьбі радянської влади з сіоністським рухом та участь в ній єврейських добровільних організацій. Якщо і приводились деякі факти, то вони звинувачували єврейські організації в буржуазному націоналізмі, і звеличували діяльність добровільних організацій, які керувалися в роботі “вірною рукою” комуністичної партії. Сіоністи різного толку, нібито не мали достатньої соціальної бази для наповнення своїх рядів, представляли інтереси національної буржуазії, і їх дні на “єврейському лоні” скінчились. Однобокість висвітлення даної проблеми призвела до відсутності монографічного дослідження за часів радянської доби. Лише зараз деякі дослідники сталінської доби звертаються до даної проблеми. Зокрема, це праці М. Журби, В. Орлянского, В. Гусева та Ф. Терченка.[1; 2; 5; 10] Але в своїх працях дослідники лише побіжно торкаються висвітлення проблеми боротьби партійної системи з єврейським громадсько-політичним рухом в УРСР. Питання нажаль залишається малодослідженим.

Відсутність публікацій що проливають світло на проблему використання єврейського громадського руху органами компартійної системи в 20-х – 30-х роках ХХ століття для боротьби з опозиційними силами і є головною проблемою дослідження. Стаття має з’ясувати міру одержавлення єврейського громадського руху в УРСР на прикладі Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих. Ступінь участі силових структур у процесі вирішення “єврейської проблеми” Правобережної України та одночасного знищення єврейських партій та громадських організацій. Розкрити деякі аспекти репресій проти керівників та учасників антирадянського єврейського підпілля в Україні.

На початку 20–х рр. склалась критична ситуація в єврейських містечках Правобережної України. Значні моральні, фізичні та економічні переслідування, яких зазнало єврейство під час революції та громадянської війни поставили його на межу виживання. Значного удару по дрібним єврейським ремісникам завдала політика “воєнного комунізму”. Єврейський ремісник, дрібний торговець вбачав у радянських органах влади та в Комуністичній партії першого ворога своїх власних інтересів. Тому єврейство містечок дуже не охоче йшло на контакт з радянськими органами влади в особі єврейських секцій при ЦК КП(б)У. Найкраще це відношення підтверджує обстеження проведене українським Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих (надалі ТЗЕТ) на Правобережній Україні. Обстеження проводили в 1925 році осередки ТЗЕТу в містах і містечках Правобережжя.

Товариство працювало під патронатом Главбюро євсекцій при ЦК КП(б)У та НКВС України, зокрема, органи НКВС на початку 1925 року розіслали циркуляр, в якому зазначалось, що органи місцевої влади мають всіляко сприяти обстеженню та створенню нових осередків ТЗЕТу в губерніях та округах. В кінці 1925р., після завершення обстеження, керівництво УкрТЗЕТу надіслало до РНК СРСР секретний звіт про становище єврейського населення Правобережної України. В звіті зазначалось: “Економічне положення єврейської маси в УРСР продовжує погіршуватись із року в рік і в теперішній час постала надскладна ситуація, заходи, котрі проводить радянська влада для залучення євреїв до виробничої праці є явно недостатніми в порівнянні з розміром потреб. Дії направлені на знищення приватної торгівлі, і одночасно кустарно–ремісничого виробництва, різко погіршили положення єврейського населення в останній час. Такого результату досягнуто комбінованими діями фінансового характеру, шляхом непомірного податкового тиску.

В результаті масова ліквідація приватної власності з декласуванням зайнятих в ній осіб, масове безробіття єврейських кустарів і ремісників. Крім того становище значної частини неліквідованих торговців і кустарів можна охарактеризувати їх заробітками в 10 – 20 крб. в місяць(22%), (34%) – 20 – 30 крб., а в останніх 12 крб. в місяць”[6, – Арк.28,20,30].

В звіті наголошувалось і на 100% безробітті єврейської молоді містечка. Крім того, в 1925 р. єврейські містечка були виключені з плану допомоги хлібом: ”в містечках навіть за гроші не можна дістати хлібу” писали представники ТЗЕТу в протоколах обстеження [6,– Арк.31].

Крім політики “воєнного комунізму” на соціальне і економічне становище єврейства впливали непомірні штрафи, відсутність сировини для роботи, неможливість успішно конкурувати з кооперацією на селі, поява великих підприємств, що випускали для жителів порівняно дешеві товари.

Радянські органи нічого не робили по благоустрою містечок. Освітою було охоплено тільки 30–35% єврейських дітей. Недостатнім було і медичне обслуговування. Одна лікарня нерідко обслуговувала до 25–30 населених пункти.

Єврейське поселення не відчувало потреби звертатись до місцевих органів Радянської влади, натикаючись там на прихований і відкритий антисемітизм, що призводив до незаконного обмеження виборчих прав, порушення існуючого законодавства [1, с.79].

На словах радянське керівництво формувало нову єврейську культуру, визнаючи основні напрями і розвитку та входження єврейства до радянської спільноти. А на ділі єврейству перекиривався кисень, йому відводилась роль покидька суспільства. Все це примушувало євреїв дивитися на комуністів, як на своїх ворогів. Отже, на думку партійної влади така ситуація на місцях привела до широкого поширення свого впливу на єврейство сіоністських та дрібно-буржуазних партій. Тому “позбавленці” знаходять в сіоністському русі підтримку в боротьбі з місцевими партійним режимом, який представляв “позбавленців” як експлуаторський елемент [6, Арк.38].

І справді вже на 1923р. компартійні органи зіткнулись в особі єврейських партій і сіоністського руху з якими противниками тих процесів, що вони проводили. Масового характеру набуло поширення серед єврейства ідей сіоністських партій.

Широку підтримку серед єврейства мав “Гехолуц”, який діяв в Україні нелегально. Об’єднав в собі близько 6000 хлопців і дівчат. Організація виступила за об’єднання кустарно-ремісничої молоді, яка зневірилась у можливостях розбудови нормального життя в умовах радянської влади. Їх об’єднувала думка переходу до заняття сільським господарством, що за Торою, щоб було сповна “молока і меду”[4, –С. 44]. Тому організація одразу опинилась по різні боки барикад з радянською системою.

Секретна записка ЦК КП(б)У від 15 грудня 1924р. свідчить: “партія являється легальним апаратом боротьби сіоністів–соціалістів. Вона буде свої осередки з використанням усіх легальних та нелегальних можливостей. Представники організації, представляючи інтереси “Паолей–Ціон”, потрапляють до сільськогосподарських артілей, кооперативів, ведуть пропаганду переселення єврейства України в Палестину. Тому потрібно боротись за ліквідацію “Гехолуцу” [7; Арк.1].

Крім “Гехолуцу” діяли Сіоністсько-соціалістична партія (ЦСП), партія Соціалістів-трудовиків (СТП), а також молодіжні організації: Єдина всеросійська організація сіоністської молоді (ЄВОСМ), Сіоністсько-соціалістична спілка молоді (ЦСЮФ), дитячі колективи (Гошовер, Гашоір) [12, Арк.50–51].

Найефективніше з перелічених партій та громадських об’єднань діяв “Гехолуц”. Найбільшого поширення рух набув на Одещині та Чернігівщині. В Ніжині його активісти намагались придбати ділянки землі площею 50–60 десятин для обробки її своїми силами. В Бердичеві “Перша робоча група”, створена в 1920р. за ініціативою “Цейрей Ціон” та місцевого “Гехолуцу”, що працювала на цукровиробництві. Взимку частина членів групи виконувала столярні та слюсарні роботи, і працювала на цукровому заводі. Основним напрямком роботи члени “Гехолуцу” вважали переселення до Палестини і побудову там єврейського сільськогосподарського національного району. А в Україні товариство прагнуло відродження єврейства з його багатовіковою історією, створення національно-персональної автономії, національних рад на місцевому, республіканському рівнях, створення єврейських профсоюзів, кооперативів, ліквідацію Євсекцій і національного гноблення. Такої ж лінії в роботі підтримували і єврейські політичні партії. В своїх виданнях вони виступали проти перекиривань у веденні національної політики комуністичною партією, відходу від задекларованих положень, перекиривань в державній пресі діяльності сіоністських партій. Так, в журналі “Уізер –Вег” сіоністсько-соціалістичної партії наголошувалось на антиєврейській пропаганді компартії та ОДПУ [7, – Арк.5].

Сіоністські організації випускали підпільні видання, листівки з закликом до боротьби з “перекириваннями” радянської преси. Зокрема, було випущено листівку до з’їзду національних меншин, де містилися заклики до єврейських кустарів, ремісників, робітників до боротьби проти “неправильних дій РКП(б) в єврейському питанні”. [7; Ф. 445. Оп. 1. Спр.167. Арк.9]

В листівці від 31 серпня 1926 року Шепетівський осередок “Гехолуцу” наголошував: “Політика Євсекції, в результаті її експериментів до покращенню економічного становища призвела до страшного збідніння єврейських мас. Навіть переселення до Херсонських степів не може вивести їх з жебрацтва”. [7, – Арк.60]

Крім випуску лозунгів, прокламацій та листівок сіоністські організації вели жорстоку боротьбу з єврейськими секціями комітетів КП(б)У. Причому з актуальних проблем економічного положення єврейства республіки. “Озлоблена, позбавлена авторитета і довір’я зі сторони широких єврейських мас, євсекція продовжує з ще більшим ентузіазмом пригнічувати будь-яку сміливу ініціативу і вільну думку. Протестуючи проти непрошеної опіки над єврейським народом. Ховаючись за спиною військової сили влади, вона старається насильницьким шляхом задушити піднятий голос єврейських сільських і селищних мас”, проголошувалось в одному із закликів.[12, Арк.28] Одночасно вони проповідували ідею переселення євреїв на Близький Схід. Активно пропагандувалась ідея про те, що “вирішення єврейського питання полягає в створенні самостійної економічної, політичної, соціальної і культурної одиниці в Палестині”. Створення так званої “Світової єврейської держави”. Так, в жовтні 1920 року в Харкові на другій загальній конференції “Гехолуцу”, представники місцевих організацій України та Центральної Росії прийняли план дій для “Гехолуцу”. В якому зазначалось прагнення переселитись до Ерец–Ізраелю і жити там за рахунок власної праці без експлуатації людини людиною. Метою діяльності відповідно визначалось створити трудовий центр єврейського народу.[4, с.46]

Вбачаючи в єврейському русі конкурента в боротьбі за голоси єврейства Правобережної України, органи ДПУ та КП(б)У з початку 20–х років почали боротьбу за знищення єврейських сіоністських партій: „що мали на Україні величезний ріст і розгалуження в понад 3000 населених пунктах, із значним впливом на прошарки працюючих , особливо дітей та молодь”. [5, с. 186]

Першими під удар потрапили всі сіоністські партії, діяльність їх була заборонена. Вже в кінці 1919 р. проти них була проведена перша велика чистка.

На другому з’їзді РКП(б) постало питання створення чіткої програми боротьби з сіоністським рухом. З’їзд визнав необхідним створити політвідділи ДПУ, євсекцій на місцях при відділах управлінь виконкомів, для вирішення питань життя єврейства; прийняти міри, для поширення на Україні декрету Раднаркому

РРФСР про те, що всі органи на місцях повинні контролювати вирішення питань, що мають спеціальне відношення до єврейської справи, попередньо вислухавши думку євсекції при відділах управлінь виконкомів, а також для встановлення контролю над усіма єврейськими громадськими організаціями та товариствами; відмовити в реєстрації новоутвореним організаціям і не реєструвати їх без згоди єврейських секцій при виконкомах рад.[8, Арк.87]

На євсекції покладалась організація адміністративної боротьби з єврейськими організаціями на місцях. Вже в 1922 році були заарештовані учасники третьої конференції “Гехолуцу” в Харкові. Всі заарештовані були допитані в ДПУ, а потім звільнені. В березні 1923 р. арештували близько 50 членів “Гехолуцу” в Одесі, в травні відбулися арешти в Києві, та Криму. У вересні заарештували майже всіх учасників Білоцерківського осередку. 10 липня 1924 року арешти членів “Гехолуцу” пройшли у містах та містечках Поділля. 9 серпня з заарештованих відібрали кілька десятків і, протримавши їх декілька місяців у вінницькій тюрмі, відправили до Харкова, а звідти – на три роки на заслання. [4, с. 47] 2 вересня того ж року близько сотні халуціанців заарештували в різних містах та містечках України. В жовтні арешти продовжилися в Харківській та Полтавській губерніях, а в грудні пройшли на Катеринославщині. Арешти організували і приймали в них участь єврейські секції на місцях. Так, Євсекція Жмеренського райпарткому в липні 1924 року заарештувала 30 чоловік з організації сіоністської молоді Жмеренки, з них 24 чоловіки, що мали при собі матеріали ЦК сіоністської молоді розстріляні.[7, Арк.116]

Арешти проходили в час проведення перевиборів до місцевих Рад. Учасники виборів, представники різних єврейських партій, потрапляли до ДПУ в переддень виборів, їх кандидатури знімали з голосування, а пізніше їх звільняли з під варти, приносили вибачення за непорозуміння.

В Циркулярному листі Ціон організації сіоністів від 20 листопада 1925 року наголошувалось: “Найближчим часом повинна розпочатись передвиборна агітація в Ради. По причині відсутності працівників Євсекція відтягує питання про створення єврейських рад, особливо в тих районах де існують сіоністські організації. Потрібно покінчити з “уповноваженими”, які фактично зменшують права єврейських трудящих. Потрібно нашим товаришам виграти вибори і потрапити в комісії. Створити мережу взаємодії з робітничою масою”. [8, Арк.78]

Одночасно з арештами проходило вилучення майна організацій. Осередкам відмовлялось в оренді приміщень, проведенні вечорів, зустрічей. Часто приміщення передавались іншим особам, організаціям. Зокрема, це ілюструє справи пов’язані з діяльністю ліквідкомісії по єврейським справам при ревкомах. В 1924 році Харківський ліквідком заклав єврейський клуб “Герцлія”. При ліквідації було відмічено цікавий злочин “злочин організації”: “клуб ставить своєю метою сприяти національному розвитку єврейських трудящих мас. Трудящі маси потребують не національний, а класовий ріст. Буржуазні організації прагнуть за допомогою розвитку національних почуттів затушувати класове розшарування єврейства... Членство, за статутом клубу, обмежено тільки віком, а не соціальним станом, що вказує на буржуазний характер клубу... Клуб “Герцлія” перебуває під керівництвом партії “Цейр-Ціон”. [11, с. 37–38]

Аналогічно було ліквідовано приміщення Харківського осередку Єврейської комуністичної партії “Паалей Ціон” (ЕКПБ). Приміщення клубу, що орендував осередок було передано окружному відділу ДПУ. А нове приміщення фінансова секція Міськради відновила видати. [9, Арк.111]

Отже, протягом 20-х років органи державної влади проводили боротьбу з єврейським національним рухом на Правобережній Україні та на території УСРР. Для проведення репресивно-каральних та агітаційних заходів влада використовувала різну зброю – від відкритих арештів, до замаскованої під вивіскою більшовицьких громадських організацій роботи по знищенню єврейських партій. Не зважаючи на силу репресій та арештів перемога дісталась владі завдяки діяльності альтернативних добровільних організацій, що зуміли підпорядкувати єврейство власному впливу.

Матеріали статті можна використати в подальших дослідженнях питань історії України доби радянського тоталітаризму, в політологічних дослідженнях розвитку політичного суспільства в Радянського Союзу в період встановлення тоталітарної моделі управління суспільними процесами.

Джерела та література

1. Гусев В. Сионистское движение в Украине в 20–е годы XX века : социальная база, политические группировки, практическая деятельность // Записки Запорожского университета. Запорожье 1999.
2. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. XX ст.): Монографія. – К: Наук. світ, 2002.
3. Краткая Еврейская Энциклопедия. Еврейский университет в Иерусалиме, –Иерусалим, 1992, т. 6.
4. Найман Олександр. Холуціанський рух в Україні. // Запорожские еврейские чтения. Выпуск 2. 1998.
5. Орлянський В.С. Евреї України в 20–30 роки XX ст. Соціально-політичний аспект. Запоріжжя, 2000.
6. Російський державний архів соціально-політичної історії м. Москва (РДАСПІ) Ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 86.
7. РДАСПІ. – 445. – Оп. 1. – Спр. 167.
8. РДАСПІ – Ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 126.
9. РДАСПІ. – Ф. 272. – Оп. 1. – Спр. 225.
10. Турченко Ф. Володимир Жаботинський питання єврейської сільськогосподарської колонізації Півдня України // (Міжнародні відносини на Півдні України, історія і сучасність).– Запоріжжя, 1993. – С. 45–59.
11. Хонигсман Я.С., Горовский Ф.Я., Найман А.Я., Елисаветский С.Я. Евреи Украины. Часть II, К., 1995.
12. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України) –Ф. 1. –Оп. 20. – Спр. 2019.